

УДК: 141.78

ORCID 0000-0001-6107-5397

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ

А.А. Малишева, аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди

У статті проводиться огляд педагогічної спадщини та висвітлюються основні погляди В.О. Сухомлинського на розумовий розвиток особистості як однієї з ланок освітнього процесу. Наводяться складові розумового розвитку: «процес мислення» інтелектуальні відносини, науковий світогляд. Аналізується творчий спадок В. О. Сухомлинського задля виявлення досвіду, який може бути адаптованим до умов сучасних соціокультурних контекстів.

Ключові слова: розумовий розвиток, розумове виховання, інтелектуальні відносини.

Актуальність. Сьогодні суспільство з притаманною йому швидкістю та мінливістю привертає нашу увагу до розумового розвитку задля формування у особистості компетенцій коректно працювати з масивами інформації, які зараз циркулюють у світовому павутинні. Це дає змогу переоцінити відомі гуманітарній науці погляди та ідеї видатних представників педагогічної думки. Звернемося до спадщини В.О. Сухомлинського, здебільшого ми будемо фокусувати нашу увагу на його творчому доробку «Про розумове виховання», втім час від часу будемо звертатись і до інших творів, з метою виявлення досвіду, що може бути адаптованим до умов сучасних соціокультурних контекстів.

Аналіз досліджень та публікацій. Розумове виховання філософи, психологи та педагоги минулого й сучасності вважають провідним у системі формування особистості. Про актуальність та пріоритетність розумового виховання говорили: Ф. Рабле, М. Монтень, К. Гельвецій, С. Френе, Д. Дідро, Р. Штайнер, Ф. Гербарт, А. Дістерверг, О. Конт, Лестер Уорд, Дж. Д'юї, К. Поппер, М. Гайдегер, Е. Муньє, М. Бубер, Ю. Габермас, К.О. Апель, Г. Ноль, А. Кроуфорда, В. Саул, С. Метьюз, Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Блонський, М. Монтесорі, Г. Кершенштейнер, К. Д. Ушинський, М. Пирогов,

Б. Ананьев, Л. Виготський, Д. Ельконін, Ж. Піаже. Також для нашого аналізу вельми важливими є філософські розвідки М. Д. Култаєвої, Н. Радіонової, М. В. Триняк, Л.С. Горбунової.

Зауважимо, що різні аспекти творчої спадщини та педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського ґрунтовно досліджені у розвідках таких сучасних науковців: А. Кокеріла (Alan Cockerill), Л. В. Ушкалова, С. Білецької, Н. Карпова, В. Ликова, М. Мухіна, Л. Подольної, С. Соловейчика, І. Старцева, О. Сухомлинської, Л. А. Ярославцевої та ін.

Мета статті полягає у дослідженні педагогічної спадщини педагога, зокрема ідей розумового розвитку у педагогічній концепції В.О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Василь Олександрович вважав «Розумову (інтелектуальна) освіту – одним з найбільш важливих ланцюжків системи освіти. Вона передбачає придбання знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, виробництво культури розумової праці, виховання інтересів і потреби розумової діяльності у постійному збагаченні наукових знань, в застосуванні їх на практиці. Розумова освіта здійснюється в процесі придбання наукового знання, але не зводиться до накопичення певного його обсягу» [1, 1]. Зауважемо також, що педагог звертав увагу, особливо молодих фахівців, на те яким чином здійснюється процес мислення. Ця ідея описана у книжці «Серце віддаю дітям». За словами педагога, «образи є домінуючим способом мислення у дитини, також він наголошує на кореляції між їх яскравістю та глибиною осмислення закономірностей природи». У творі читаємо: «Ніжні, чуйні нейрони мозку ще не зміцніли, їх треба розвивати, зміцнювати. [...] Це означає, що певна група нейронів кори півкуль її мозку сприймає образи (слова, явища, предмети) навколишнього світу та через найтонші нервові клітини – мов через канали зв'язку – йдуть сигнали. Нейрони проводять "обробку" цієї інформації, вони її систематизують, групують, зіставляють, порівнюють, а нова інформація в цей час надходить і надходить, її треба знову і знову сприймати, "обробляти"». [...] і далі педагог пояснює причини

цього феномену «...клітини дитячого мозку настільки ніжні, настільки чуйно реагують на об'єкти сприйняття, що нормально працювати вони можуть лише за умови, що об'єктом сприйняття, осмислення є образ, який можна побачити, почути, доторкнутися». Тому Сухомлинський закликає «пам'ятати, що сутність мислення полягає у перемиканні думки, яке можливе лише тоді, коли перед дитиною є наочний, реальний образ, або ж настільки яскраво створений словесний образ, що дитина ніби у доповненій реальності бачить, чує, відчуває те, про що розповідають (це пояснює чому діти узахваті від казок)». Відмітимо, що такий підхід, на нашу думку, гармоніює з феноменологічним підходом до освіти, що пропагувався Р. Штайнером. Зауважимо, що «природа дитячого мозку вимагає, щоб її розумове виховання проводилося безпосередньо біля джерела думки серед наочних образів, і насамперед серед природи» такий підхід, за словами Василя Олександровича, стимулює переключення думки від наочного образу на «обробку» інформації про цей образ. Також він наголошує, що «за умов ізоляції дітей від природи та навчання дитини з перших днів проводити лише словом, то клітини мозку швидко втомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель.» [2, 37-38]. Сьогодні прогресивна ідея, що описана Сухомлинським підтверджується емпіричними дослідженнями італійського нейрохірурга А. Дамассіо. І в нашому сприйнятті ідея, що пронизує практичну педагогічну спадщину, має схожість з ідеєю «трансверсального розуму», представленою німецьким філософом В. Вельшем, яка сьогодні активно вводиться до інтелектуальних освітніх практик. Завдяки перекладу М.Д. Култаєвої книги «Наш постмодерний модерн» В. Вельша (1987), ми отримали можливість відмітити співзвучність між ідеями німецького філософа та педагогічною спадщиною нашого українського педагога. За Вельшем «трансверсальний розум характеризується здатністю засвоювати різні типи раціональності й переходити між ними» [3, 317-318]. У Сухомлинського ми також бачимо виокремлення емоційної, пізнавальної, естетичної складових інтелектуального розвитку особистості. Ось чому на нашу думку вивчення спадщини

Сухомлинського молодими фахівцями під час професійної підготовки, створює передумови розуміння практичної реалізації теоретичних ідей та можливості адаптації до соціокультурних контекстів.

Як бачимо, директор павлишської школи вважав важливим розвивати розум, як малечі так і молоді й навіть зрілої особистості, бо надбання цілісного світогляду можливе лише у поєднанні передових наукових знань та ідей із реаліями буття кожної особистості при цьому враховуючи культурний потенціал суспільства. Сам Сухомлинський відмічав, що "...духовне багатство індивіда повністю залежить від багатства його реальних відносин..." також зауважується, що свідомості людей завжди пов'язані невидими нитками з тілом народу. Розум, зростаючого індивіда всотує ідеології і психіку народу, його переконання, традиції, інтелектуальної, моральної і естетичної культури [2, 36]. Сухомлинський також підкреслював, що «розумовий розвиток означає постійне збагачення студентів, усіма духовними цінностями суспільства і що таке збагачення гармонійно поєднує в собі освітній процес у школі і життя суспільства» [1, 1]. Відмітимо, що за словами директора сам «процес придбання знань і якості їх поглиблення буде фактором розумової освіти тільки тоді, коли знання стануть особистим переконанням, духовним багатством прав, що відображається на ідейній цілеспрямованості свого життя, на її роботі, соціальній діяльності й інтересах. Формування світогляду – це основа розумового розвитку».

До того ж читаючи роботу автора можна помітити ідею, що йде через всю книгу: світоглядна спрямованість переконань побудованих на знаннях постає у якості серцевини розумового розвитку. Ми поділяємо думку Сухомлинського, який надавав вагоме значення практичному слідуванню тій важливій істині, що науковий світогляд – не лише система правильних поглядів на світ, але і суб'єктивний стан особистості, що проявляється в її почуттях, волі та діяльності. Розумова вихованість заключається у тому, що погляд людини на світ виражається не лише в здатності пояснити, але й у бажанні, щось довести, ствердити, щоб захистити свою творчу діяльність [1, 11].

«Формування науково світогляду залежить від того, наскільки глибоко осмислюють студенти головні, провідні ідеї основ наук: матеріальність та пізнаваність світу, взаємний зв'язок та обумовленість явищ; можливість і закономірну потребу перетворення навколишнього світу людиною; пізнаваність суті та причин суспільних явищ, особливо, таких як війни, революції та інші соціальні та економічні потрясіння і перетворення...» [1, 12]. Ці ідеї описувались давно втім ми бачимо у них потенціал який наразі є досить плідним для інформаційної та психологічної гігієни студентів виходячи з реалій нашого суспільного буття, бо на території нашої країни наразі ведуться бойові дії та введений військовий стан. Адже викладачам, особливо тим, що працюють на сході нашої країни часто доводиться навчати учнів та студентів, що мають травматичний досвід або посттравматичний синдром, що приводить до викривлення типу мислення світогляду та норм моралі, а подекуди навіть знецінення освітнього процесу.

Зауважимо, що становище, яке склалося, як у глобальному так і локальному вимірах у суспільстві наразі відкриває нові грані «інтелектуальних відносин» (В.О Сухомлинський). Інтелектуальні відносини впливають на якісне зростання особистості її творчий імпульс і супроводжують людину впродовж життя й сприяють творчому зростанню, відкривають можливості здобути нові професійні навички і це на нашу думку має свій алгоритм та закономірності розвитку. Тому ми враховуючи нові можливості які відкриваються перед сьогоднішнім поколінням Z вважаємо за доцільне підняти питання, щодо питання інтелектуальних відносин, адже освіта вимагає не лише базового розуму, а й трансверсального, що за словами німецького філософа В. Вельша є «водночас обмеженим і відкритим, здатен переходити від однієї конфігурації раціональності до іншої, артикулює розбіжності, встановлює зв'язки, веде дискусії та викликає зміни» [3, 275]. Для трансверсального розуму притаманні переходи, або як влучно підмічає вітчизняна дослідниця Горбунова Л.С. «конструювання мостів та терміналів, що виступають певними досвідами, які поєднують непоєднуване»

[4, 242]. Вважаємо, що ідеї В.О. Сухомлинського, щодо розумового розвитку є співзвучними з концептом трансверсального розуму. У творчому доробку педагога простежуємо віртуозне поєднання у гармонійну цілісність різних форм пізнання – емоційне, естетичне, розумове та практичні виміри (описано у «Школі під відкритим небом»), що були спрямовані на розвиток мислення й світогляду молодого покоління та їх батьків.

Мобільність, швидкість та доступність обміном інформацією й жонглювання ідеями між представниками у мережі інтернет. Наразі вищезазначені явища оновлюють наше звичне розуміння інтелектуальних відносин та обмін досвідом, вже не лише через особисту взаємодію в аудиторії у колі однолітків, чи у межах *alma mater* з молодшими чи старшими студентами, а й через месенджери, вебінари, освітні платформи, наприклад наші вітчизняні Prometeus та Osvitoria, які у своїх курсах пропагують ідеї феноменологічного, часом трансформативного та синергетичного навчання й застосовують передові освітні інтелектуальні стратегії, що вивчаються та висвітлюються у філософії освіти. (про це можна дізнатися у статті автора: Малишевої А.А. «Освітні концепції з підготовки молоді у методології професійної освіти»). Сухомлинський писав, що «Інтелектуальні відносини – найбільш сильні та довгострокові між старшим і молодшим поколінням учнів...». Ми вважаємо, що в цьому ракурсі ці стосунки схожі на менторство бо відбувається врахування особистісного досвіду та його адаптація або трансформація для вирішення потрібної ситуації чи питання, які у ситуації сьогодення є актуальними в умовах концепції людиноцентризму. «...Завдяки їм збагачується духовне життя команди, розумові інтереси переплітаються з інтересами дружби. І це приводить до безперервного примноження інтелектуального багатства» [1, 43-44], і далі читаємо з одного боку, а з іншого дозволяє реалізувати «мету навчання, що полягає у тому, щоб процес оволодіння знаннями забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, що досягається у процесі навчання, сприяв більш успішному засвоєнню знань» [1, 56].

Висновки. Творча спадщина В.О. Сухомлинського на нашу думку представляє філософський погляд на освіту через обирання та висвітлення стрижневих ідей у соціокультурному контексті та свідомості особистості, що слугує вагомим внеском до концепцій філософії освіти. Ідеї представлені у творчих доробках педагога співзвучні з концептом трансверсальності, бо демонструють віртуозне поєднання у гармонійну цілісність різних форм пізнання – емоційного, естетичного, розумового та їх практичних вимірів, що були спрямовані на розвиток мислення й світогляду як молодого покоління так і їх батьків.

Людина, що творчо мислить була ідеалом для Сухомлинського, тому що вона глибоко відчуває красу навколишнього світу, здатна творити матеріальні й духовні цінності, бути дослідником та мудрим мислителем, гуманістом та умільцем з патріотичним ставленням до своєї країни. До того ж для Сухомлинського майстерність вчителя розкриває себе в умінні вчити дітей мислити, для нього розумове виховання виступало однією з головних ланок освітнього процесу. Зокрема розумове виховання, за переконанням Василя Олександровича достатньо складний педагогічний процес який не можна зводити лише до теоретичного засвоєння понять та нагромадження знань. За Сухомлинським розумове виховання гармонійно охоплює всі сторони життєдіяльності особистості (розкриваючи тим самим аспект трансверсальності у нашому розумінні), що включають у себе засвоєння знань накоплених людством за час свого існування, розвиток здібностей до гностичної діяльності й творчого мислення, формування інтелектуальних відносин та наукового світогляду, залучення особистості до чуттєво-практичної діяльності, бо вона підпитує уяву та фантазію, розвиває емоції й запалює іскорку мислення та сприяє розвитку особистості. Зокрема педагог підкреслював важливість привчання учнів до подолання труднощів в інтелектуальній праці шляхом виховання самодисципліни розумової праці.

Відмітимо, що В.О. Сухомлинський був філософсько освідченою людиною і досить добре розумів, що дитина у своєму індивідуальному розвитку

проходить усі основні історичні етапи розвитку людства (щоправда в ускореному вигляді). Педагог зауважував, що діти подібні за мисленням до первісної людини, для якої переважаючим було міфологічне, ілюзорно-фантастичне відображення дійсності. Саме тому педагог використовував казку для введення дитини до складних людських відносин, бо вони розкривають на доступному рівні філософію життя й сутність загальнолюдських цінностей людства.

З огляду на стрімкий розвиток науки та вільну циркуляцію інформаційного знання, що накопичується вважаємо у молоді потребу формувати вміння орієнтуватись у безмежному океані знань та користуватись ними. Тому слід зазначити, що сьогодні надважливо навчити молодь компетентно користуватись існуючим доступом до знань через інтернет ресурси та платформи. Ідеї висвітлені у педагогічній спадщині розширюють нам коло потенційних можливостей для професійного становлення та компетентної реалізації молоді особистості, що здатна, критично осмислювати буття та творчо застосовувати набуті знання до соціокультурних контекстів впродовж всього свого життя.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В.О. «Про розумове виховання»// Издательство академии педагогических наук РСФСР// МОСКВА. – М, 1954.
2. Сухомлинський В.О. «Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну». – 2 издание. – Киев.: Рад.шк. 1987. – 544с.
3. Вельш В. Наш постмодерний модерн. Пер. з нім А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. – К.: Альтерпрес, 2004. – 328с. – («Сучасна гуманітрана бібліотека»).
4. Горбунова Л.С. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії та практики: монографія. – Суми: Університетська книга, 2015. – 710с.
5. Дьюи Дж. Введение в философию образования/ Дж. Дьюи. – М., 1921.
6. Новая философская энциклопедия: в 4 т/ под. ред. В.С. Степина. – М. – Мысль, 2001.
7. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; наук. ред., передм. О.І.Пометун. – К.: Плеяда, 2006. – 220 с.
8. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: в 2 т./К.Д. Ушинский// Избр. Пед.соч. – М., 1974. – Т.1.
9. Sukhomlinskii, V. A. (Vasilii Aleksandrovich) Holistic education – Ukraine. Education – Study and teaching (Primary) – Ukraine. Education – Ukraine. Other Creators/Contributors: Cockerill, Alan, 1952 – translator. Dewey Number: 370.11 First published in 2016 by EJR Language Service Pty Ltd [Trading online as Holistic Education Books] 181 Oxley Road, Graceville, QLD 4075 Australia [www.ejr.com.au http://holistic-education-books.com/](http://holistic-education-books.com/)

References

1. Sukhomlinsky V.O. "On Intellectual Education" //PUBLISHING THE ACADEMY OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF THE RSFSR //MOSCOW. – М., 1954.
2. Sukhomlinsky V.O. "I give my heart to the children. Birth of a citizen. Letters to the son ". – 2nd edition. – Kyiv: Rad.school. 1987 – 544s.
3. Welsh V. Our postmodern modernist. Trans. from germany A.L Bogachev, M.D Kultaeva L.A. Sittenchenko – K.: AlterPres, 2004. – 328s. – ("Modern Humanitarian Library").

4. Gorbunova L.S. Philosophy of Transformative Education for Adults: University Strategies and Practices: Monograph. – Sumy: University Book, 2015 – 710s.
5. Dewey J. Introduction to the Philosophy of Education / J. Dewey. – М., 1921.
6. New Philosophical Encyclopedia: 4 t. Ed. VS Stepine – М. – Thought, 2001.
7. Technologies for the development of critical thinking of students / Crawford A., Saul V., Matthews S., Makinster D.; sciences ed., preface. O.I. Pometun – К.: Pleiada, 2006. – 220 p.
8. Ushinsky K. D. Man as a subject of upbringing: 2 t. / K.D. Ushinsky // Selected works – Moscow, 1974. – Vol. 1.
9. Sukhomlinskii, V. A. (Vasilii Aleksandrovich) Holistic education – Ukraine. Education – Study and teaching (Primary) – Ukraine. Education – Ukraine. Other Creators/Contributors: Cockerill, Alan, 1952 – translator. Dewey Number: 370.11 First published in 2016 by EJR Language Service Pty Ltd [Trading online as Holistic Education Books] 181 Oxley Road, Graceville, QLD 4075 Australia [www.ejr.com.au http://holistic-education-books.com/](http://holistic-education-books.com/)

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ В.А. СУХОМЛИНСКОГО В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КОНТЕКСТАХ

Малишева А.А.

В статье раскрываются основные взгляды В.А. Сухомлинского на интеллектуальное развитие личности, в качестве звена образовательного процесса, описанные в творческом наследии педагога. Рассматриваются составляющие интеллектуального развития: «процес мышления», интеллектуальные отношения, научное мировоззрение. Анализируется творческое наследие В. А. Сухомлинского для выявления опыта, который может быть адаптирован к условиям современного социокультурного контекста.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, интеллектуальное воспитание, интеллектуальные отношения.

THE PROBLEM OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY: THE RENAISSANCE OF SUKHOMLINSKII'S IDEAS IN MODERN EDUCATION PRACTICES

A.A. Malisheva

Article reviewed the main views on intellectual education in V.O. Sukhomlinsky's holistic education philosophy as intellectual personal development. Sukhomlinsky emphasize the aspect of being truly human was a development of the intellect, so that the horizons of the mind grew ever wider, gradually encompassing the whole world and reaching into the depths of ideology/outlook space. Considered components of intellectual development: «processes of thinking», intelligent relation, scientific world. Sukhomlinsky first describes each of the families his students came from and the impact of the war, and then goes on to describe a uniquely creative and therapeutic pedagogy he developed to meet the needs of the children in his care. Also Sukhomlinsky characterized of children's thought, about the necessity of developing a child's investigative thinking, and also about the fact that study involves work and will power, and is not just an amusement or a pleasant way of spending time. One of the educators with whose ideas is in harmony is Rudolph Steiner, who promoted a phenomenological approach to the instruction and education of children, more specifically: living experience, observation, description, refection, work of an investigative nature, the use of stories as a vital and graphic way of coming to know the world, and the view of a teacher as a spiritual mentor.

Education viewed as a holistic process, and also because Sukhomlinsky often combines the word with a qualifer to produce expressions such as 'moral education', 'aesthetic education' and 'intellectual education', and the use of 'upbringing' in such expressions seems awkward. It was also important that learning the work of the intellects be associated with practical works which put their knowledge to use. Analyzed V. O. Sukhomlinsky's creative heritage to identify experience, that can be adapted to the knowledge of social and cultural context.

Key words: intellectual development, intellectual education, intellectual relationship.